

Mihályi Gábor

„Hol zsarnokság van — ott zsarnokság van”

Bayer Zsolt értetlen, türelmetlen, agresszív kirohanása (Elefes, *Ahogy tetszik*, 1991. nov. 2.) abba a bosszantó helyzetbe hoz, hogy olyan álláspontok, magatartás-változatok védelmére keljek, amelyekkel ma sem értek egyet. Azonban a közelmúlt jelentős személyiségei esetében, a magyar történelem elmentmondásos, bonyolult viszonyai közt — úgy vélem — az indulattól fűtött, sommás ítéletek megengedhetetlenek. Nincs fekete-fehér igazság, a mérlegelések, a döntések bizonyos igazságokat tartalmaznak, nem egyértelműen elvethető helyzetfelismeréseken alapszanak.

A történelem egy adott pillanatban mindig többféle választás elé állítja az embert, s előre nem tudható teljes bizonyossággal, hogy melyik az az út, amely célhoz visz.

Hogy is volt?

1949 és 1953 között egy szigorúan totalitárius rendszerben éltünk itt Magyarországon, amely az egyes embert a nagy gépezet fogaskerekévé változtatta. A végeredmény szempontjából tulajdonképpen mindegy volt, hogy valaki önként lelkesedve vagy kényszerből forgott a masina járása szerint. Tiltakozásra, ellenállásra semmilyen lehetőség sem volt. Aki nem értett egyet, az is tudta, hogy magányos tiltakozása még hangot sem kap, csak önmagát teszi tönkre.

Ellenzéki magatartásra csak Sztálin halála után nyílt lehetőség, amikor a csúcson megindult az utódlásért vívott hatalmi harc, amely megbontotta a hatalmi struktúrát, és a mechanizmus csikorogni kezdett. Az alvezérek belharcai tették lehetővé Magyarországon is a pártellenzék kialakulását. A struktúra azonban még egy ideig annyira feszes volt, hogy ellenzéki megszólalásra csak a párton belül volt mód. A párton kívül minden ment tovább, az emberek változatlanul parírozni kényszerültek. De a pártellenzék szólásszabadsága sem terjedt tovább, mint hogy a kommunizmus, a szocializmus humanista eszméinek megcsúfolását, sárba tiprását kérje számon a sztálinista pártvezetésen, Rákosiékon.

E belső küzdelem hatására a struktúra 1956 tavaszára, nyarára már annyira megrendült, hogy előbb az egyetemisták, majd a pártonkívüli értelmiség is megszólalhatott. Az utca fellépésére október 23-án az egész hatalmi rendszer kártyavárként összeomlott.

Annyira azonban nem hullt szét, hogy a szovjet tankok hátán visszaérkező Kádár és csapata ne állíthassa vissza, viszonylag könnyen, a régi struktúrát. Csak a forradalmi bizottságokat és munkástanácsokat kellett elkergetni. Az ellenállás megtöréséhez — igaz — kellett a terror, és Kádárék — nem lévén választásuk — el is szánták magukat a lecsukásokra és a kivégzésekre. Ha elhatárolták is magukat a moszkovitáktól, a volt gárda kevésbé exponált másod-, har-

madvonalának embereire szükségük volt. A börtönörök, hóhérok pedig folytatták mesterségüket. Noha lehet — nem tudom —, hogy találtak újakat is.

A forradalom ügye elbukott, idő kérdése volt, hogy ezt ki, mikor vette tudomásul, hogy ebből milyen következtetést vont le a maga számára. Aki nem emigrált, és az ország értelmisége nagy többségében maradni kényszerült, az még börtönbe csukva is rákényszerült valamiféle kompromisszumra. Minden tisztelet megilleti a mártírokat, de megértjük azokat is, akik úgy vélték, némi taktikázás, kis kompromisszumok megengedhetők az életbenmaradás érdekében — bízva abban, hogy kiszabadulva egyszer majd folytathatják a harcot. Bár — mint mondják — itt is voltak, akik túllépték a kompromisszumbent elfogadott normáit. De ügyükben nem mernék ítélni, nem tudom, hogy a bitófa árnyékában hogy viselkedtem volna.

Kint az ellenállás egysége már 1957 tavaszán megbomlott. Emlékszem, mennyire rosszalottuk, rosszaltam, amikor általam is tisztelt, szeretett emberek, köztük jónéhány barátom visszalépett a pártba (május elseje volt a döntés határideje), sőt funkciót is vállalt. Jelentős személyiségek, pártonkívüliek is elfogadták a nekik felajánlott tisztségeket. Holott az ő esetükben még az egzisztenciális kényszerre sem lehetett mint menségre hivatkozni.

Kétségtelenül nekik is voltak érveik, amelyeket sokan etikai megfontolásokból nem tudunk elfogadni, de lépésük, döntésük gyakorlati hasznosságát már nehéz volt vitatni.

Kádárék azzal győzködtek az értelmiséget, hogy szakítanak Rákosiék módszereivel, hogy a pártot lenini szellemben vezetik tovább, hogy egy bűneitől, hibáitól megszabadult szocializmus építésére vállalkoznak. 1957 nyarán, kora őszén is még erős kétely fogadta ezeket a fogadkozásokat, de nem szabad elfelejteni, hogy Dérytől Örkényig, Zelk Zoltánig és Eörsi Istvánig, Illyéstől Németh Lászlóig és Veres Péterig a magyar írók e két tábora is a szocializmus elkötelezett hívének vallotta magát. A vita nem a célokról, hanem a módszerekről folyt. E két csoport még élő tagjai csak valamikor a nyolcvanas évek folyamán jutottak el ahhoz a felismeréshez, hogy a szocializmus eszméje is megbukott, tragédiához vezető utópiává vált.

Kádárék szavainak adott némi hitelt, hogy a vezető gárda jelentős része, maga Kádár, Aczél György, Marosán hosszú, keserves éveket töltött Rákosiék börtöneiben.

Érv volt, hogy jobb, ha mi csináljuk, mint ha átengedjük a terepet a moszkvaiaknak és híveiknek.

Ilyen történelmi helyzetben került szembe a

magyar írók szétvert hada az aláírásukat követelő ívekkel. Ekkor már olyan tisztelt személyiség, mint Illés Endre, a Szépirodalmi Kiadó irodalmi vezetője volt, Kardos László a Nagyvilágot szerkesztette. A visszaemlékezések szerint a kulisszák mögött folytak tárgyalások, elhangzottak ígérek, hogy a bebörtönzött írókat — egyébként nagy többségükben volt kommunistákat — a demonstráció fejében kiengedik a börtönből, vagy enyhébb ítéleteket hoznak. Úgy tudjuk, valamit — legalábbis az első perekben — be is tartottak ezekből az ígéretekből.

Végül az ismert nevek közül csak nagyon kevesen nem írták alá a „tiltakozást”.

Számottevő jelentősége már nem volt a kikényszerített aláírásoknak. A szilenciumra ítélt Örkényen például nem segített, hogy ő is az aláírók közt szerepelt. Senki sem hitte el, hogy az írók hirtelen Kádárék lelkes hívei lettek, hogy máról holnapra megváltoztatták véleményüket, s már ellenforradalomnak vallják 1956 októberének eseményeit.

Nem akarom lebecsülni az írói állásfoglalások jelentőségét, de a kikényszerített aláírások nem vehetők komolyan. Az Illyés, Németh László, Pilinszky monográfiák szerzői bizonyára szentelnek egy bekezdést az aláírásnak, de az írók világnézetének alakulását elemző fejezetek ennél hitelesebb forrásokra alapozzák.

Az írókat egyébként is műveik alapján illik megítélni, nem egyetlen ballépésük szerint. A ma irodalomtörténetében nem ez az aláírás határozza meg Ottlik mellett Illyés, Németh László, Szabó Lőrinc, Pilinszky, Weöres Sándor helyét, írói rangját, jelentőségét.

Ami a politikai ártatlanságukat oly büszkén hirdető fiatalokat illeti. Aki az elmúlt évtizedekben értelmiségi pályán kívánt érvényesülni, annak el kellett végeznie a gimnáziumot, az egyetemet.

Már az általános iskolában is tartania kellett a száját, viselkednie kellett, a marxista—leninista szellemben oktatott történelemből is legalább jó osztályzatokat kellett szereznie, hogy megkapja a KISZ és a tanári kar ajánlását a gimnáziumi, a középiskolai továbbtanuláshoz, s méginkább így volt ez az egyetemi felvételi esetében.

Ott is vizsgálni kellett a különböző ideológiai tantárgyakból. S tiltakozni, ellenállni értelmetlenség volt. Aki fejfel ment a falnak, kitörhetett és gyakran ki is törte a nyakát. Mert mint Illyés írja: „ott zsarnokság van — az óvodákban, — az apai tanácsban, — az anya mosolyában, — abban, ahogy a gyermek — idegennek felelget”.

Bayer Zsolt még elég fiatal ahhoz, hogy nem hivatkozhat emlékezete gyöngülésére.